

УВОД

Реч аутора

Хлеб је највећи савезник, што га може имати нека војска
Руска пословица

Како нисам историчар нити се бавим војном стратегијом, тако то и није садржај ове публикације. Мене, пре свега, интересује једна несвакидашња тема – значај хлеба у Великом рату. Можда ће некоме ово деловати као сасвим тривијална прича, али о исходу Великог рата управо је одлучио – хлеб! Ова значајна тема неправедно је остала запостављена у војној и историјској литератури Првог светског рата. Битке су се водиле на бојном пољу, али рат много шире.

Контекст Великог рата у овој публикацији није представљен „војнички“ – према зараћеним странама, фронтovima, биткама или државама које су у њему учествовале, већ јединственим садржајем, повезаним са хлебом, у којем се сагледавају подједнаке патње и суровости рата за све зараћене народе.

Намера ми је да код стрпљивог читаоца створим мозаичку слику, као што је и сам Први светски рат био мозаик непредвидљивих догађаја, и став о бесмислу Великог рата и сваког рата, а не да препричавам и тумачим догађаје, пишем научно дело или полемисем са другим ауторима. Желео сам, првенствено, да кроз сведочења непосредних учесника и бројним визуелним документима пренесем и поруку самих актера, а она је несумњиво – антиратна! Надам се да ће пажљиви читалац ове књиге доћи до истог закључка као и аутор – да су у сваком рату и победници и поражени – губитници.

То је уједно и мој скромни допринос обележавању стогодишњице Великог светског страдања.

Апокалипса модерности

Трагедија је стигла на европски континент после 40 година мира. Европа је деловала спремно да коначно живи у миру. Тако се представила на Светској изложби у Паризу, 1900. године, као велика цивилизација која је модернизовала остатак света, ослобађајући га страха од рата. Уместо тога, 1914. године експлодира европски конфликт који, међутим, укључујући и колонијалне силе, тада постаје светски.

Европа је уронила у рат можда оштрије него икада раније. У страхан сукоб који је трајао педесеттри месеца и укључио главне светске силе, али и мање државе са свих континената. Мобилисани су милиони људи, на крају чак и они који су рођени 1899. и 1900. године. Момци који су управо изашли из школе или су, остављајући породице и студије, отишли само да би се борили за част отаџбине. На ратишта је стигло модерно смртоносно оружје, митраљеви на страхан погон који су сејали смрт како дотад никада није виђено. Небом су летели авиони и дирижабли и бацали бомбе на градове. И ускоро тај рат, чији су брзи крај сви очекивали, показује да ће бити спор и бесконачно трајати.

Ови оквири су ископали ратне ровове. И за војнике, често из разорених, удаљених крајева, почиње ноћна мора живота испод земље, са пацовима, под ватром граната и непријатељских метака и снајпериста, по највећој зими и врућини, са опекотинама од сунца или промрзлима које откидају прсте. Хорор који су многи покушавали да опишу, хорор сачињен од страха и прљавштине, од хладноће и оскудице, анксиозности и крви. Али, и

Енїлески њекари

*Немачки војник са хлебом,
разїледница*

Немачка брошура – Хлеб и рат, 1915.

О значају хлеба на ратном и домаћем фронту мало тога се може наћи у историографији и литератури. „Ово је тема која је, према мојим сазнањима, врло мало обрађена – војне пекаре, пекари и производња хлеба током Првог светског рата“, став је Лорена Бурсијеа (Laurent Bourcier), француског истраживача историје пекарства, аутора велике француске изложбе *Хлеб у Великом рату* приказане у музеју у Компањезу (Musée du Compagnonnage) и бројних текстова на ову тему.

Потпуно је у праву и руски војни историчар који закључује да данас стручњаци и љубитељи историје настављају разговоре о снабдевености фронта у Првом светском рату средствима тешке артиљерије, пушкама и тако даље. Али, у овим споровима се повремено заборавља најважнија чињеница: и наоружани до зуба војници, као и они без иједног оружја, подједнако желе да једу и то морају да чине сваког дана. Та проста и незаобилазна чињеница за догађаје од 1914. до 1918. године толико је очигледна да заслужује даља истраживања и посебне анализе.

У војној историографији и књижевности које обрађују тему Првог светског рата нема текстова о војничком хлебу и судбини пекара. Тиме је учињена велика неправда овој значајној професији и њиховом доприносу преживљавању војника и цивила.

Публикација се не бави само пекарством, количином и квалитетом хлеба у Великом рату. Тема ове књиге јесте и чудесност хлеба као живе ризнице и сведочанства о његовом егзистенцијалном и есенцијалном значају за човека. О етичким и симболичким вредностима и падовима људи и у најтежим животним околностима, какав је рат. У сваком рату на површину, сурово, избијају два питања – правно и морално.

Хлеб је у Великом рату имао егзистенцијални значај, али је првенствено био и питање моралних вредности. Однос зарађених страна према непријатељском домаћем фронту, осећај солидарности и спремност на одрицање, активности на прикупљању помоћи у храни, разлике у следовањима хлеба у односу на друштвени

присутног саосећања и емпатије, заједничких идеала и херојског импулса у овим људима. Толико невероватних прича о храбрости оних који су храброст показали и отишли у лудило. Приче људи и различитих судбина уједињених у ономе што се назива катастрофом модерности.

То ће бити највећи покољ у историји, у рововима и на домаћим фронтовима, што је подстакнуто снажном пропагандом мржње према непријатељу, као никада раније. Ова прича ће се затворити и окончати, рађајући услове за избијање Другог светског рата.

Емилио Ђентиле, аутор књиге „Два метка, десет милиона мртвих, крај света“

Победници

Директни расходи Великог рата достигли су 186 милијарди долара. Скривени и једини победници у Великом рату били су амерички банкар, односно систем Федералних резерви САД. Крајем рата је само Велика Британија била дужна банкарима из САД више од 8 милијарди фунти. Немачка је морала је да плати 132 милијарде златних марака ратне одштете. Новац је позајмљивала од америчких банака, исплаћивала ратну оштету силама Антанте које су враћале ратне кредите САД.

У позадини ових огромних финансијских трансакција стајали су исти моћници. Док је Пол Варбург, творац америчког Система федералних резерви и њен први шеф, као члан Вилсонове делегације примао капитулацију Немачке – његов рођени брат, Макс Варбург, банкар кајзера Вилхелма и шеф Тајне службе Немачке, био је у делегацији која је ту капитулацију потписала.

Тужна судбина песника

То осећање да је Енглеска главни кривац према Немачкој за рат, Ернст Лисауер је изразио у „Песми мржње на Енглеску“. Песник је чврстим, сажетим,

Рејрутација, Британија, 1914.

Оглазак француских војника на фронти

Оглазак у раји, Берлин 1914.
На вајонима је писало:
Излећ за Париз. Видимо се на Булевару.
Сврби ме ошћрица мача.

статус и, посебно, третирање заробљеника – све су то била питања етичке вертикале.

Сви ми у подсвести носимо неки запис исконског страха од глади. Свакој генерацији Европљана током периода Средњег века биле су познате страхоте глади, али је тај осећај избледео почетком 20. столећа. Последње велике гладне године у Европи биле су средином 19. века, нарочито у Ирској, где су милиони Ираца страдали.

Историја је доказала да је сваки рат једна од тих несретних ситуација у којој се такав онтолошки страх претвара у реалност. Тако је било и у Великом рату. Овде се искључиво радило о свесној и организованој политици уништења непријатеља путем недостатка хлеба и хране. Један британски политичар, иначе представник синдиката, непосредно пред рат поставио је питање – како да војска од пет милиона војника победи војску од пет милиона војника? Одговор је дошао са неочекиване стране – захваљујући хлебу!

Припремајући ову публикацију (прво као изложбу*) прегледао сам више хиљада фотографија и прочитао стотине архивских аутентичних записа – од Војног музеја у Београду до Империјалног ратног музеја (IWM) из Лондона. Немогуће је све то видети и прочитати, а остати равнодушан.

Био је то стравичан рат какав свет до тада није запамтио – нељудских патњи огромног броја људи и потпуно бесмислених жртава (ако иједан рат уопште има смисла). Како би велики немачки песник Хердер рекао – била је то премоћ силе над духом, као универзалном вредношћу! Још једном се показало да је лакше рушити него градити материјални и духовни свет, а да је најтеже сачувати изграђено.

У рату, није иста одговорност агресора и онога ко је принуђен да се брани, иако сваки рат свима доноси само несрећу, јад и беду.

* Изложба *Хлеб у Великом рату* састоји се од 22 паноа и два ЛЦД екрана и приказана је у Галерији Дома војске у Београду 2016. године и неколико градова у Србији.

импресивним стиховима мржње према Енглеској нагласио у вечној заклетви да Енглеској њен „злочин“ неће никада бити опроштен. Песма је пала као бомба у складиште муниције. Цар је био одушевљен и дао је Лисауеру Орден Црвеног Орла, а песма је прештампана у свим новинама. Учитељи су је читали ђацима у школама.

...

Јер, тек што је рат прошао... И да би од себе одбили кривицу, људи су јадног, „бесног Лисауера“, приковали за стуб срама као јединог кривца за безумну хистерију мржње коју су 1914. у стварности делили сви, од првог до последњег.

Штефан Цвајг, роман „Јучерашњи свет“

Пропаганда

Већ 1910. године пропагандна машина је у пуном замаху. Било је против Немачке прича у новинама, па чак и у стриповима за децу. Сви млади момци волели су да читају стрипове. У свим тим причама Немци су били непријатељи, а порука је била да би чинили разне ужасне ствари уколико би слетели на британско тло. Дакле, после неколико година такве пропаганде, осећај за мир почео је да бледи и људи су предвиђали рат. Питам се да ли је у то време немачки народ знао какви смо ми били?

Џејмс Сеињиор у интервјуу о својим искуствима из Првог светског рата, 1983.

Нобеловац

Чак и таква личност као што је био Радјард Киплинг, познати енглески писац и добитник Нобелове награде, није избегао учешће у ратној пропаганди. Написао је: „Свет се састоји од људских бића и Немаца“.

*Рајно одушевљење,
Болоња, Италија, 1914.*

Исцраћај српској војника

Позив за рејрутацију

Није подједнака одговорност оних који доносе одлуке и грађана, који те одлуке вољно или невољно спроводе. Запамтио сам коментар филозофа Жан Пол Сартра (1905–1980) после гледања филма Тарковског „Иваново детињство“ – да у рату, после пораженог најтужнији је победник! Међутим, општа бесмисленост контекста сваког рата необезвређује конкретна хумана дела појединаца и војних јединица током борби, као и цивила на домаћем фронту.

Први светски рат је несумњиво био једна од највећих глобалних цивилизацијских прекретница у историји човечанства. Од свих дотадашњих неспоразума и сукобима у Европи ово је био највећи. Био је то почетак глобалних недоумица и неспоразума, погрешног усмеравања и одмеравања супротстављених снага хегемоније. Сва четири сабласна јахача Апокалипсе галопирала су Европом пуне четири године, а два последња (глад и болест) и још дуго после рата. Велики рат је био крај једне вишевековне „културе“ и завршетак једна визије „Европе“, што је последично утицало и на глобална догађања током 20. века!

„Јучерашњи свет“, како је наслов романа Штефана Цвајга (1881–1944) за већину Европљана је нестао – „Мој отац, мој дед, шта су они видели? Сваки је проживео свој живот једнолично. Један јединствен живот од почетка до краја, без успона, без падова, без потреса и опасности, живот с малим напетостима, неприметним прелазима у подједнаком ритму...“

Незахвално је и непотребно поредити два светска рата, али општа карактеристика Другог светског рата јесте – масовни злочини док је Први светски рат би права – „кланица“. Десетине хиљаде војника, на обе стране, гинуло је за освајање бесмислених неколико стотина метара блатњавог фронта.

Велики рат није случајно тако назван, обележен је био: дуготрајношћу, масовношћу, глобалношћу, као и убитачним коришћењем нове ратне технике (укључујући и бојне отрове) – „креативном деструктивношћу“.

Медијска кампања

Приче силовања су тако страшно детаљно описиване да би њихово објављивање изгледало готово немогуће да није било потребе за показивањем, у највећој могућој мери, природе „дивљих животиња“ које се боре под немачком заставом.

Тајмс, 8. јануар, 1915.

Културна траума

Познати композитор Клод Дебиси рат је дочекао (истина у дуговима) у елегантној четврти Париза, у близини Bois de Bologne. Ужаснут догађајима на фронту Дебиси и његова породица све више се политички ангажују, доживљавајући рат као културну трауму.

Џефри Александер, социолог културе, наводи да: „Културна траума настаје када припадници заједнице осећају да су подвргнути ужасном догађају који оставља неизбрисиве трагове на њиховој групној свести, обележавајући заувек њихова сећања и мењајући њихов будући идентитет на фундаментални и неопозиви начин.“

Дебисијева репутација је наставила да расте, и постао је посебно цењен као француски композитор близак француском народу. Постао је глумац, писац, а све у циљу испуњавања своје патриотске улоге. Потписивао се као Клод Дебиси, француски музичар (Claude Debussi, musicien francais).

Дебиси није био рођени патриота, изјавивши једном да никада није „имао прилике да носи пиштољ“. Али пошто је свакодневно читао новинске извештаје о „Хуновим злочинима“, његов став се променио. Његова прва књига објављена је већ новембра 1914. године са посветом белгијском краљу. Књига је имала за циљ да повећа подршку савезницима. Композовао је и кратки клавирски комад – *Berceuse heroïque*. Ово дело пратила су и два

Француски војник, испираћај њоинулих

Немачко гробље у Француској

Руски војник на гробљу њоинулих сабораца

Предвиђен од самих учесника да траје највише шест месеци продужио се на четири исцрпљујуће године, захтевајући сасвим другачији приступ војним и цивилним ресурсима. Немачки генерали обећавали су да ће за четрдесет дана бити у Паризу! Њихова стратегија у првих шест месеци борбе на француско-немачком фронту била је – „трка ка мору“.

Већ почетком 1915. године рат се претвара у рововски, од којих је онај на Вердену био најстравичнији. Немачка је мобилисала 13,25 милиона људи, али кући се никада нису вратила два милиона несретника. Од некадашњег витештва у борбама није остало ништа (једино нешто међу пилотима).

Укупан број војних и цивилних жртава није тачно утврђен, рачуна се да је око 37 милиона људи страдало – више од 15 милиона мртвих (од тога 7 милиона цивилних жртава) и 22 милиона рањених! Само у Француској остало је скоро 630.000 удовица чији мужеве нису имали среће да преживе, а велики број жена психички је оболео у сталној борби да се обезбеди свакодневно преживљавање породице. Губици Италије у Првом светском рату били су – 650.000 мртвих, 947.000 рањених, осакаћених и инвалида, као и 600.000 затвореника. Односно, страдало је 39 одсто мушкараца који су били под оружјем.

Ово су ужасна жртве, тешко је реално и схватити сву тежину тих бројева, али увек нас појединачна судбина и лични губитак најтеже погоде. Радећи на овој књизи поново сам погледао изванредан филм редитеља Жак Реноара (1894–1979), *Велика илузија* (1937), у којем се приказује бесмисао рата кроз сцене где се војничке победе доводе у контекст ненадокнадивог личног губитка. Сам наслов *Велика илузија* често се тумачи као својеврсно Реноарово упозорење о томе да Први светски рат неће бити „рат који је завршио све ратове“. Нажалост, био је у праву!

Како се рат продужавао тако се и почетни ентузијазам војника и цивила (пробуђена патетичко–патриотска осећања), код свих зараћених страна, губио и претварао у општу трагедију. Први пут

слична музичка дела – *Page d'album* и *Elegie*. Дебиси је користио своју музику како би подигао свест о ефектима рата, али и покушао да их ублажи.

Како се рат продужавао његово расположење се мењало, постајало је све очајније. Садржај Дебисијевог рада се променио: уместо да компонује за средства у прилог ратним напорима, његове композиције постају више филозофске доводећи у питање смисао рата и жртава. Кратка, али упечатљива композиција „Божић за бескућнике“ (*Noel des enfants qui n'ont plus des maisons*) то најбоље илуструје. Речи композиције почињу стихом: „Ми немамо више ни куће ни дома“. Текстови су молитва бескућника, сирочади француске деце, позивајући Христа да казни немачке војнике. Они траже да се окупатори не посећују за долазак Божића (у ствари, „*jamais plus*“, никада више, да их се не посећује), и замоле за хлеб уместо играчака као поклоне.

Сирочад симболизирају губитак друштвене и породичне структуре узроковане ратом, а њихов опстанак је неизвесан јер немају чак ни „*bol quotidienne*“, свакодневни хлеб.

Дебисијев рад је можда помогао одређеним појединцима, али је заправо служио да се повећа културна траума.

Дебиси није дочекао крај рата и његов епилог (умро је марта 1918). Али, његова дела су постала део ширег уметничког покрета, који је успоставио нови културни наратив почетком Великог рата и заувек остао обележен као период бола и беде у Француској.

Око чега се ми боримо

Што се тиче хране имали смо двопек, који је био тако тврд да смо га бацали. Једног дана гледао сам кроз отвор, који смо користили за пуцање, два пса која су се борила око нашег двопека. Њихови власници су вероватно страдали од граната. Борили су се за живот. Помислио сам – па не знам, тамо се за бисквит боре

Уреду за хлеб, Немачка, 1916.

Жељан хлеба, белгијски дечак, црџеж

у историји ратовања уводи се термин – домаћи фронт (*home front*), који је широко коришћен код свих зараћених страна. Била је то нова концепција ратовања, у којој је цивилно становништво било третирано као директно и критички укључено у ратне напоре, а самим тим и у војне циљеве. Тиме су учеснице биле приморане да се сналазе свака на свој начин.

Историју ратова углавном пишу војници и историчари. У књижама остају забележена тумачења политичке позадине рата, стратегије битака, описи војне технике, биографије војсковођа и примери херојства. О Првом светском рату је објављен велики број различитих публикација (често контроверзних ставова), докумената, снимљено је много филмова, документарних и играних ТВ серија. Велики рат је тема многих државних и приватних музеја и колекција. Међутим, није то баш било све тако како читамо у многим војним и историјским књигама и гледамо у ТВ серијама.

Велики рат се није водио само оружјем у биткама, већ и изазивањем глади – несташицом хлеба и хране у градовима, далеко од борбених линија – на домаћем фронту. Патње цивилног становништва, посебно на окупираним територијама и близу фронтова, нису биле много мање од војника у рововима. У свим градовима зараћених страна, од Беча, Париза, Лондона и Берлина до Москве и Прага, жене, деца и старци су сатима чекали у редовима да би добили следовање – скромно парче хлеба. Последице које је Велики рат имао на цивилно становништво биле су поражавајуће. Економија зараћених европских држава била је потпуно девастирана.

У рату нису страдали само војници. Ништа мање храбре и пожртвоване нису биле жене које су остале код куће. Своју одлучност у свакодневной борби за одржање породице и социјална права посебно су показале жене раднице из урбаних средина. Како се рат продужавао тако су и њихови протести за успостављање мира, посебно у немачким, аустријским, италијанским и руским градовима, јачали.

две животиње да се одрже у животу, а ево нас, два
веома цивилизована народа, и око чега се ми боримо?

Хари Патч, из дневника
„Последња порука енглеског војника“

У Немачку

Слепи сте попут нас. Твоју патњу ни један човек
није смислио, / И ни један човек није право положио
на освајање твоје земље. / Ал' обојица слепци у пољу
мисли затворени / Спотичемо се и не разумемо.

И све што видесмо беше будућност сјајно
планирана, / А ми, сужене стазе умова наших, / Свако
на свој дирљив начин свој став држи, / И шишти и
мрзи. Док слеп се против слепог бори. / Кад буде мир,
онда опет ћемо видети / Новим очима облике стварне
једно другом / И чудити се. Израсли у топле и љубави
пуне / Рука ће руке чврсто прихватити и смејати се
старом болу, / Кад буде мир. Али до мира, олуја / Тама
и грмљавина и киша.

Чарлс Хамилтон Сорлеј, енглески војник

Интимна историја Великог рата

Дакле, када су пале баријере аутоцензуре, војници
су писали очајнички покушавајући да објасне оно што
код њихових кућа нико није могао да зна, па чак ни да
наслути. Поред речи, забележених још у рововима у
малим свескама уз најважније датуме и чињенице из
њиховог искуства, многи су бележили сећања тек
после неког времена, у позадини фронта, у војним
болницама где су хоспитализовани. Узети заједно, ови
различити списи су створили колективну причу и
њихов резултат је драматична слика у којој видимо
шта се дешавало у пакленом свету „зоне рата“, на
првим линијама фронта.

Преузети са војних возова у близини фронта
војници су се нашли у потпуно непознатом свету, у
којем су корак по корак искусили исцрпљујуће
маршеве стижући тако до ровова и предњих линија
фронта, истовремено страшно оптерећени савешћу

Немачки рејорџери на фронту

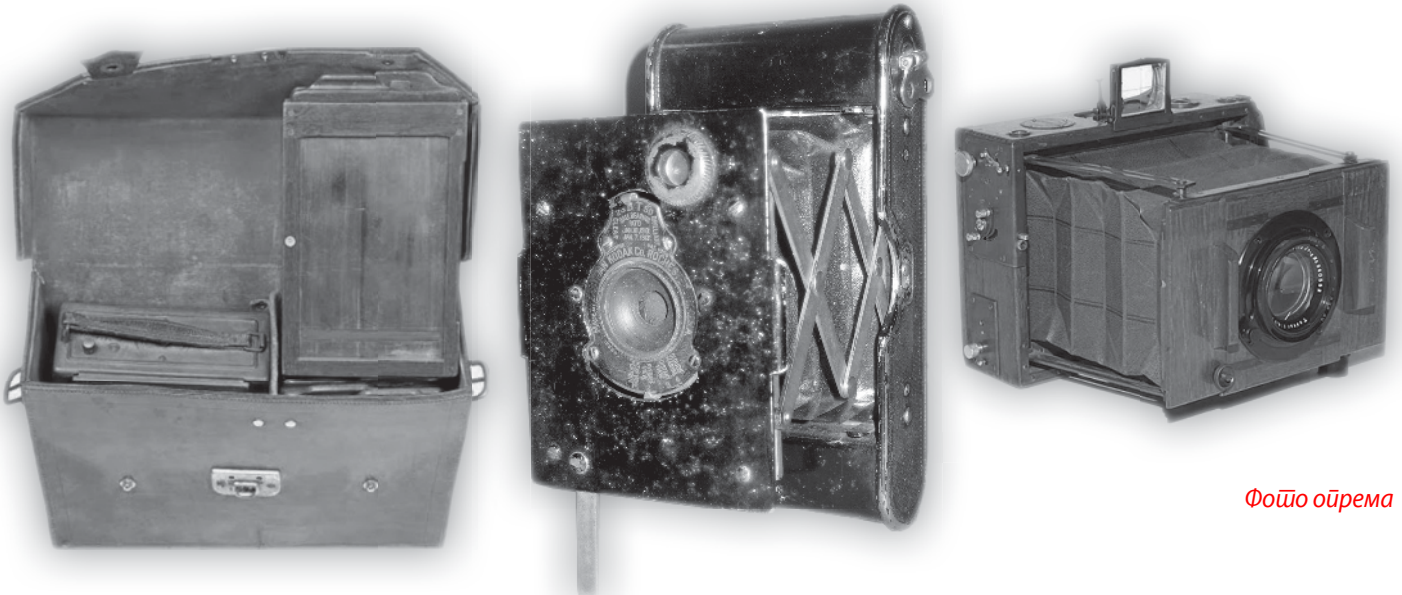

Фото аџрема

Оне су „заборављене“ велике хероине које су стрпљиво чекале у редовима за „корицу хлеба“, радиле на пољима и у фабрикама, прикупљале помоћ и храну за војнике, чувале децу и кућу. Захваљујући њиховој способности да са скромним породичним буџетом саставе „крај са крајем“ одржана је топлина дома у који су се враћали они срећници који нису погинули у биткама. Без њихове велике пожртвованости „нормалан“ живот тешко би се могао наставити после рата.

Један од догађаја са дугорочним последицама у периоду Првог светског рата, који је променио политичку карту света 20. века, десио се у Русији – револуција. Међутим, мало је познато да је све почело протестима названим – *Хлебна њобуна!*

Велики рат увео је једну новину у праћењу догађаја, која данас доминира медијима: документарне записе – фотографске и филмске. Почетком 20. века посебно је била популарна радозналост фотографисања, филмске камере су још увек биле реткост. Масовно су се продавали фотоапарати (Агфа, Полароид...) и велики број аматера и полупрофесионалаца бавио се фотографијом. Сви они понели су у рат и своје апарате и снимали догађаје и људе на терену. Управо захваљујући тој техничкој могућности постоји велики број документарних фотографија из тог периода. А фотографија може да каже више од хиљаду речи!

У почетку сукоба ниједна страна није имала ништа против, војнике је снимање увесељавало и скретало пажњу са ратних сукоба. Међутим, како се рат продужавао, сцене на фронту постајале су све стравичније, а сами учесници депримирани. У страху од ширења дефетизма код војске и цивила, којима су слате фотографије, војницима је забрањено фотографисање. Први је такву одлуку донео британски државни секретар за рат. Британска команда строго је цензурисала пошту коју су војници слали кући од 1916. године. Један британски војник – аматер фотограф, записао је у свом дневнику како је заобилазио цензуру. У писмима упућеним кући написао би да му пошаљу „домаћи кекс“, а у ствари то

сопственог ума и крхкошћу тела. У рововима војници откривају један други свет, мучан и таман, где је промењен устаљени ритам смене дана и ноћи, будности и спавања.

Нека од тих писама испуњена су чежњом за кућом, препорукама и молитвама, мишљењем да се рат одужио и да је жесток и суров. Друга писма изражавају растућу одбојност према војној хијерархији, према владајућој класи која је желела рат и чак према земљи која је веровала у пропаганду и подржавала војне фирме. Управо оно што је Ђезаре Менги рекао свом оцу: „Зашто је потребно освајање Горице, ако се ваша деца више неће вратити?“

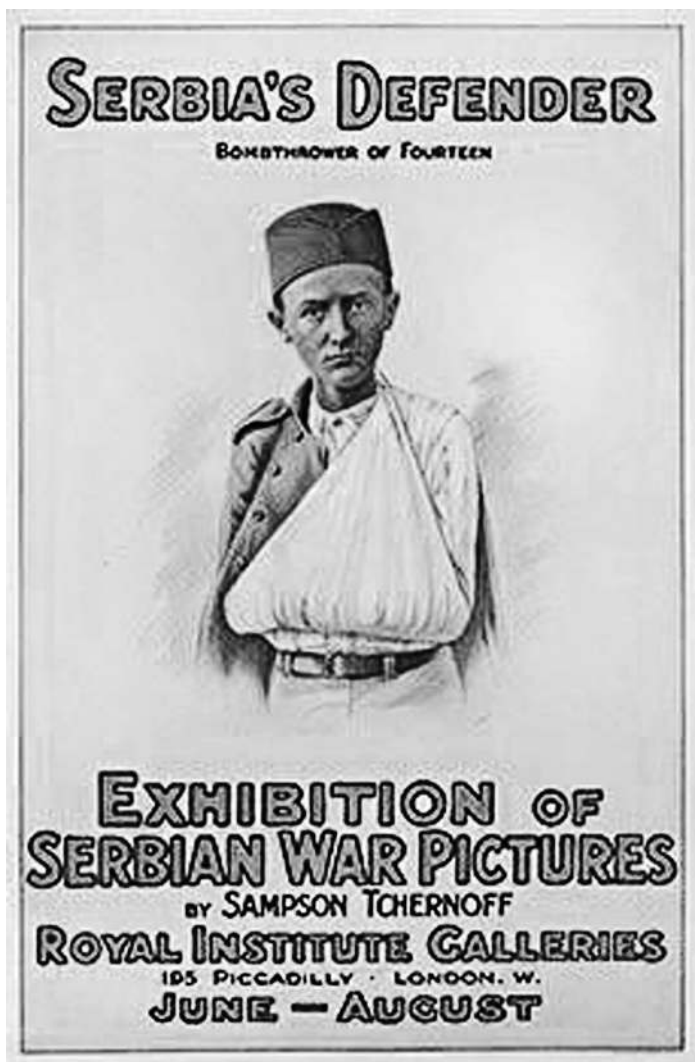
Остала писма имају све чешће изражен радикалнији пацифистички дух. Франћеско Ђулијани, на пример, обавештава супругу да никада не би могао да буде борац и убица: „Не желим да ме науче како се то ради, па чак и да се укаже шанса да употребим пиштољ, ако је циљ да погодим човека“.

Квинто Антонели, архивиста и публициста, публикација „Интимна историја Великог рата“

Смрт популарног официра

Симпсон је лежао и гласно јаукао око двадесетак метара изнад предњег рова. Неколико пута покушали смо да га спасемо. Био је тешко рањен и три мушкарца су погинула у овим покушајима, док су четворица рањена. На крају је један војник успео да му се приближи, али Симпсон му је махнуо руком и рекао да је сав изрешетан и да спасавање нема сврхе. Послао је своје извињење јединици што је правио буку због бола који је трпео. У сумрак, сви смо отпузали до рањеника, прво тело које смо нашли било је Симпсоново, имао је седамнаест рана.

Роберт Грејвс, познати енглески писац, био је потпуно трауматизован искуством из Првог светског рата. У својој аутобиографској књизи „Збогом за све то“ (сматра се најбољим мемоарима Првог светског рата) забележио је и смрт популарног официра

Плакат за изложбу српских рајних
фојографија Самсона Чернова, Лондон,
1915.

Victoria & Albert Museum

A Thousand
Photographs of the
WORLD WAR

specially contributed by the Governments
of all the Allied Nations

Belgium France Russia
Italy Japan Montenegro
Portugal Roumania Serbia
United States Great Britain

A complete Pictorial Record of the
War on Land, on Sea, and in the Air

ADMISSION FREE
Daily 10 to 6 Sundays 2 to 6
MAY 10 to JUNE 17

Book to SOUTH KENSINGTON or BROMPTON ROAD
on the Underground Railway

Плакат за изложбу „Хиљаду рајних
фојографија“, Лондон, 1917.

је била шифра да му пошаљу филмове за фотоапарат. Војничке фотографије биле су непосредне и истините, односно приказивале су стање на фронту другачије од званичних извештаја.

Српска политичка и војна „елита“ разумевала је светска кретања и активно се укључила у процес онога што би данас назвали „културном дипломатијом“ или „меком силом“. Војна команда основала је посебно одељење „ратних сликара“ који су фотографисали борбе и прикупљали доказе о злочинима, односно стварали историјску грађу за будуће генерације. Одабрани тим водио је Ђока Богдановић, власник београдског биоскопа *Касина*, а неко време налазио се под контролом добро познатог обавештајца Драгутина Димитријевића Аписа.

Један од најзначајнијих чланова тима „ратних сликара“ (фотографа) био је руски Јеврејин Самсон Чернов, који је у Србију, као извештач новина „Новоје времја“, дошао на почетку Првог балканског рата. Храбар и пожртвован, са изузетним талентом који је уочљив готово на свакој фотографији, Чернов се упуштао у многе ратне авантуре и у свет послао вредне доказе о борби једног малог али поносног народа. Једна од свакако најупечатљивијих фотографија из Великог рата, позната у целом свету, јесте „Око соколово“, на којој је портрет извиђача Драгутина Матића, којом се Чернов уписао у историју. Ништа мање значајне фотографије снимио је и фотограф Риста Марјановић. Многе од њих објављене су у монографији „Ратни фото албум 1912–1915.“*

У канцеларији за штампу српске Врховне команде радио је и познати правник, историчар, књижевник и политичар Слободан Јовановић. О стању у окупираној Србији и ситуацији на фронтима писале су и новине које су излазиле у Бизерти, Аргентини, Чикагу и Њујорку, а у Женеву је штампан лист са огласима у којима су тражене нестале особе.

* *Ратни фото албум 1912–1915, Риста Марјановић*, Дечје новине, Горњи Милановац 1987.

Свако ко каже да воли рат, лаже

30.04. 1918. године – Јединица има само једног официра, водника и наредника.

09.05. Ми смо постали ментално болесни од великих тешкоћа и тешких борби последњих недеља. Због великих губитака више нема старих војника.

Хајнрих Бусемејер, немачки војник,
погинуо 16. маја 1918. од удара гранате, „Дневник“

Исповест свештеника

За целог свог дугог живота, рече, није „урадио“ толико људи као у том последњем месецу. И од њега сам чуо речи које после никада нисам заборавио, изречене тврдим, јаросним гласом: „Стар сам шездесет и седам година и видео сам много тога. Али, никада нисам веровао да је човечанство способно за овакав злочин“.

Штефан Цвајг, роман „Јучерашњи свет“

Дада

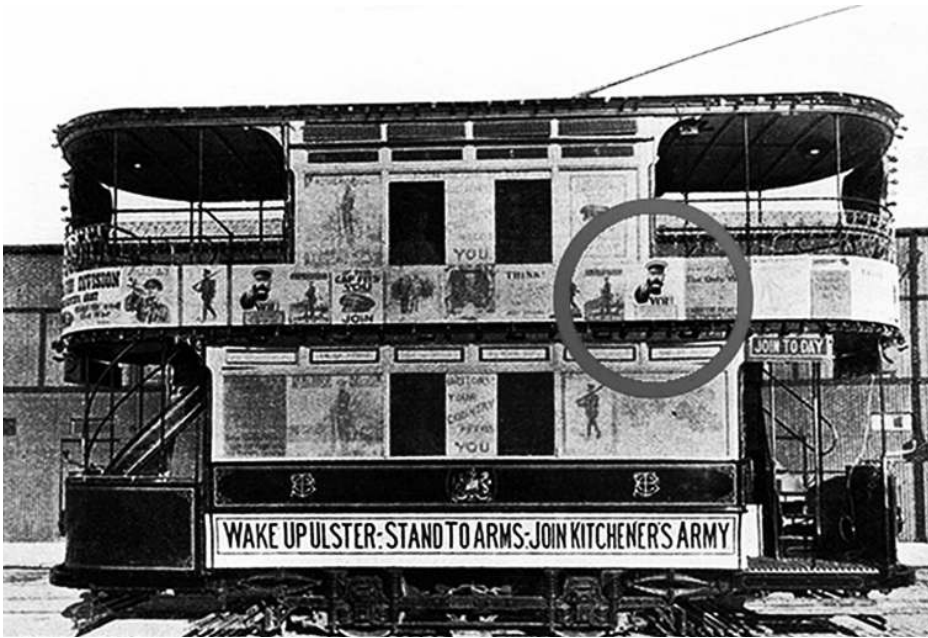
Фебруар, 25. 1916. године – Пробудио сам се јутрос, снег је потпуно покрио терен, око пет сантиметара. Све се смрзнуло. Котн је дошао код нас на доручак. Донео је малу Библију коју је узео са тела мртвог немачког војника. На предњој страни дечијим рукописом је било исписано Дада.

Рат је веома тужан. Може човек нешто да презире и мрзи. Не знам. Све што знам јесте да тамо негде у његовој отаџбини има мало дете које га зове Дада.

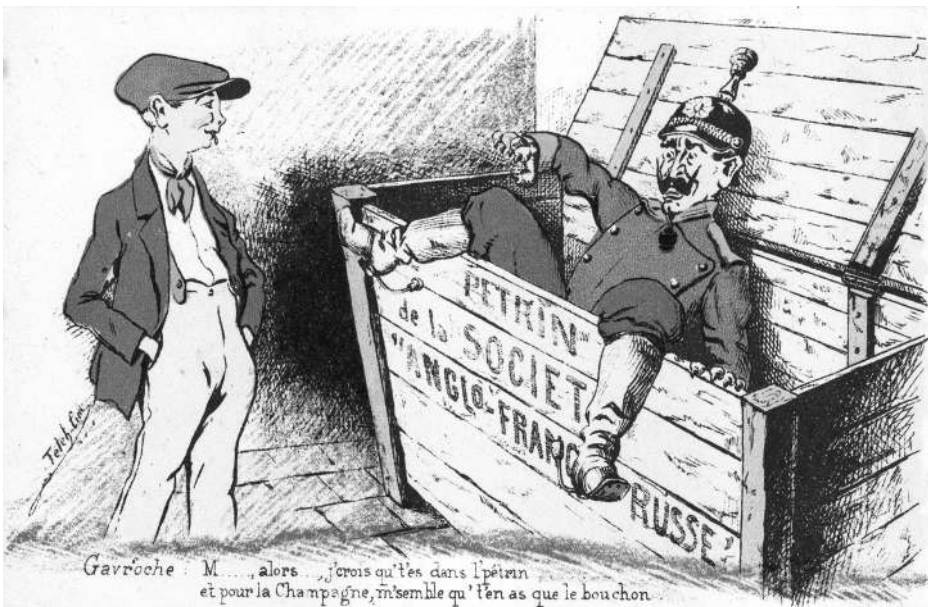
Јун, 17. 1916. године – Не желим да умрем. Помисао да никада више нећу видети тебе и драгу бебу окреће ми утробу. Извесно је да сам стално покушавао да створим радостан живот за вас.

Страшна је помисао да наша беба може да одрасте, а да ме не упозна. Молим Бога да испуним своју дужност.

Чарли Меја, енглески војник, погинуо јула 1916.
у 27 години живота, „Дневник капетана“

Постери на шрамвају, Белфаст

Млади дечко Бош (подруљив назив за Немца) у невољи, француски њлакаш

Вилхелм Друји меша шесџо за хлеб сила Анџанџе, француски њлакаш

Још један од феномена Великог рата јесте драматично повећање потребе за писањем писама као „одсутном присутношћу“ чланова породице. Посебно је та жеља била изражена међу војницима из радничких и сељачких породица, који до тада нису имали ту потребу. Само у Италији размена писама између војника и њихових породица (оних који су били писмени) достигла је фантастичан број од око четири милијарде.

Да би колико толико олакшали живот војника у рововима већ 1915. године основано је у Француској удружење „добрих мајки рата“ (marraines de guerre). Жене и девојке, „ратне куме“ одржавале су преписку са војницима на фронту, понекада су слале и пакете, (најчешће онима који су изгубили породицу или нису имали некога ко би им писао), да би их морално, психолошки и емоционално охрабриле.

Сва та писма постала су изванредан епистографски извор ратних искустава „одоздо“. Један италијански војник, очигледно са села написао је породици – „Молим вас да ми ускоро пишете, тако да се мало орасположим, јер мој живот у рову је гори од услова у којима живе наше свиње“.

Први светски рат донео је још једну новину. Готово истом жестином као сукоби на фронтима, током четири године вођен је пропагандни „рат“ – масовно коришћење свих тада познатих медија.

При владама зараћених земаља основан је одсек под називом „Културна пропаганда“. Тај одсек посебно је био активан у Немачкој и Аустрији, са задатком да се на освојеним територијама окупатори представе као носиоци хуманистичких идеја и активности. Тако је Немачка слала своје филхармоније у Шведску, Холандију, Данску. Такође, на бројним постерима приказивани су немачки војници како деле хлеб становништву окупираних Белгије.

Како тада није било телевизије нити Интернета главно „оружје“ пропаганде биле су новине и постери – „оружја на зиду“. Плакат је постао визуелно средство у борби за наклоност јавног мњења,

Судбина филозофа

Август, 6. 1916. године – Данас је недеља, добили смо одмор, отишао сам у цркву, на мису у 9 сати. Можеш замислити, драга Кристина, ја који нисам ишао често на мису пре рата, сада идем када год имам прилику. Мораћеш да ми поверујеш да сам религиозан. Идемо на мису јер ме је опасност уплашила и натерала да размисљам о стварима о којима нисам мислио пре рата... Сада видим себе лишеног свих задовољстава, меци и гранате ми прете смрћу и сада озбиљно верујем.

Пол Хенг је дипломирао филозофију. Потпоручник 178. артиљеријског пука, свакодневно је писао својој младој вереници Кристини са којом је делио љубав према филозофији. Пол Хенг изашао је неповређен из рата. Али, као и милиони других младих Француза, умро је од шпанске грознице у фебруару 1919.

Парче хлеба

Опет смо покушали да фотографисамо Боша (Немца), али овај пут уместо фотоапарата показали смо му пола хлеба. Знали смо да немају хране и бела хлеба. Бош је до струка изашао из рова. Карне се попео на ограду са нашим парчетом хлеба. Бош и његова страна нас примају без оружја и он се пење на врх свога рова, откопчава капут и спушта опрему и оружје. Био је висок и чинило се можда чак и већи него што је стварно био. Не сећам се ко му је уручио хлеб, али били смо на опрезу. Када је добио хлеб, наш Бош забодје своје предње зубе и окрену се леђима. Затим се ужурбано враћа у своју рупу и осмехом нам се захвали, тада смо га фотографисали.

Марешал Филипе, војник, „Дневник војника“

Стара ветрењача

Ту близу нас, на удаљености од 60 метара, стајала је сиромашна али лепа ветрењача. Направљена да траје хиљаду година са масивним зидовима као на неком